

Sociologický výzkum

Matilda W. Rileyová: *Sociological Research* I, II, New York and Burlingame - Harcourt, Brace and World, Inc. 1963, 777 a 195 s.

Dvoudílná učebnice americké autorky, profesorky Rutgers University, je příkladem netradičního pojetí studijního programu teoretického a praktického seznámení s metodami sociologického výzkumu. „Kniha nepoužívá nové učební formy pro získání nálepky novosti a originality, ale pro umožnění praktického zvládnutí metodologických problémů.“ Tato slova R. K. Mertona, pod jehož záštitou byla kniha vydána, charakterizují její význam skutečně bez nadsázky. V čem spočívá tento specifický systém „autentické výchovy“ budoucích sociologů, který byl několik let sestavován a prakticky ověřován na dvou amerických univerzitách?

Základními dvěma částmi, zamýšlenými jako studijní paralela, jsou popis a analýza typických příkladů konkretizovaných výzkumů a soustava cvičení. Toto dělení odpovídá koncipování učebnice do dvou dílů (*A Case Approach a Exercises and Manual*). Obě části jsou uspořádány podle metodologických okruhů s přihlédnutím k postupnému růstu obtížnosti a komplikovanosti. Počáteční kapitoly se soustřeďují na otázky shromažďování údajů v terénu, na problémy tabulování a kódování a interpretace v rámci jednodušších popisných výzkumů. Další kapitoly se zabývají různými technikami kvantifikace, metodami statistického výběru a testování. Poslední kapitoly se týkají některých speciálních problémů sociologické analýzy a experimentálních výzkumů. Náplň prvního dílu je určena „ke čtení, studiu a diskusím“. Jednotlivé kapitoly, obsahující dvě až čtyři výzkumné studie od různých autorů, jsou doprovázeny obsáhlým komentářem k výsledkům uvedených výzkumů a rozбором problémů, které se v nich vyskytují. Zároveň je studující odkázán na příslušné cvičení v druhém dílu knihy. Druhý díl je typickou „cvičebnicí“ s podrobnými návody, jak postupovat při použití jednotlivých technik, s upozorněními na možné těžkosti a způsoby jejich překonávání. Cvičení jsou uvedena odděleně od připomínek k nim, aby byli studenti vedeni k samostatné práci s dodatečnou možností sebekontroly. Literární forma bezprostředního rozhovoru a napomínání čtenáře působí poněkud školáckým dojmem, ale je jistě pedagogicky účinná.

Šíří tematiky a její systematickou a metodickou koncentrovanost v stěžejním prvním svazku práce lze nejlépe zhodnotit podle meritorní charakteristiky:

Východiskem každého výzkumu je sestavení počátečního pojmového modelu, tj. výzkumníkovou obrazu zkoumaného jevu. Proto se úvodní kapitola zabývá modelováním společenských jevů jako sociálních systémů. Jedním jeho metodologickým důsledkem je rozpad výzkumného procesu na fázi empirickou, zahrnující shromažďování a organizaci informací, a na fázi interpretační. — V rámci výkladu první fáze je čtenářova

pozornost soustřeďována na sestavení projektu výzkumu a cvičena k schopnosti rozhodovat mezi jeho alternativními možnostmi. Druhá fáze zahrnuje jednak explorativní proces postupné interpretace od získaných údajů k modelu, jednak proces ověřování hypotézy vyžadující interpretaci směrem od modelu k údajům. Úvod je tedy klíčem a vodítkem k obsahu celé knihy.

Následující tři kapitoly demonstrují a analyzují různé varianty pozorovacích technik, vždy v kontextu celého výzkumu. Příkladem přímého zúčastněného pozorování je studie B. Malinowského o tradicích necivilizované Trobriandské společnosti a W. F. Whyta o společenské struktuře italské periferie Cornervillu. Přístup Malinowského je intuitivnější, bez logického systému sběru informací, s účelem detailně popsat vybrané vlastnosti skupiny, jako je dělba funkcí, smysl pro povinnost, realizace osobních zájmů a podobné. Whytův přístup je systematictější, spojuje metodu zúčastněného pozorování s interviewy a pokouší se o „informativní syntetickou analýzu“, tj. o vyčerpávající záběr vlastností skupiny s postižením společenského systému. Další dvě studie jsou už založeny na koncepci přímého pozorování s možností jednoduchého měření údajů. Le Playova práce *Evropští dělníci* vychází ze systematického pozorování dělnické rodiny a z explicitního plánu klasifikace údajů. Balesova studie o chování malých společenských skupin je příkladem laboratorní analýzy interakčních procesů, kde součástí konceptního modelu kromě přesně vymezených pozorovacích kategorií je také predikce použití interakčních matic. Poslední dvě studie jsou zároveň úvodem k metodice práce s tabulkami a grafy. Technika interviewu je dominantním problémem práce L. S. Cottrella o vyrovnávání rolí partnerů v manželství, sociometrické studie G. A. Lundberga a M. Lawsingové zabývající se strukturou společenských vztahů města Vermony a Mertonova výzkumu interpersonálního ovlivňování přijímání komunikací masových sdělovacích prostředků lokálním společenstvím. Zajímavá je zejména Mertonova metoda dvoustupňového interviewu: v prvním stupni jsou lokalizováni jednotlivci, kteří ovlivňují přijímání masových komunikací ostatními členy skupiny, v druhém stupni jsou tito jednotlivci dotazováni na představu vlastního vlivu na zmíněné chování ostatních členů skupiny. Mertonova studie slouží také k seznámení s problémy budování typologie interpersonálních vztahů.

K problematice pozorovacích technik se svým způsobem řadí i výklad použití analýzy hotových dostupných údajů (kapitola V). Známa populární studie Thomase a Znanieckého *Polský sedlák v Evropě a Americe* slouží jako příklad popisné formy zpracování dopisů, které poskytne obraz interakcí mezi dopisujícími. Zároveň je podnětem k diskusi o reliabilitě takto získaných informací, a to hlavně ve srovnání s metodami experimentálního získávání podobných informací. Důmyslnou analýzu historických do-

kumentů provádí Sorokin při výzkumu kolísání myšlenkového a citového systému pravdy a znalostí. Autorka učebnice ji používá také k vymezení obecných pravidel sekundární analýzy přístupných údajů. Nejmodernějším typem výzkumu tohoto druhu je Zelditchova analýza deviantních případů, založená na zkoumání typu rolí v moderní rodině. S pomocí etnografických materiálů a jednoduchého matematického modelu je zde ukázán systematický postup hledání a testování hypotéz.

Další čtyři kapitoly instruují především o použití statistických a matematických metod. Na základě prací S. A. Stouffera o konformitě a občanských svobodách a J. A. Kahla o aspiracích ve výchově a zaměstňávání mládeže je vysvětlen pravděpodobnostní statistický výběr ve třech prováděcích etapách: sestavení opory výběru, provedení výběru z opory a pokrytí obdrženého vzorku. Obsahem diskuse jsou zdroje výběrových chyb a vhodnost použití jednotlivých typů výběru v konkrétních situacích. Různé typy měření a kombinování naměřených ukazatelů představuje použití matematiky v dalších fázích výzkumu. Rozmanitost technik demonstrují tři studie: P. W. Massinga o působení rozhlasového vysílání, D. J. Boguea o složení a příjmech obyvatelstva a M. Webera o protestantské morálce a duchu kapitalismu. Od měření vlastností proměnných se autorka vrací k systematickému studiu vztahů mezi vlastnostmi a k měření konzistence znaků. Metodu použití vzorku ke kontrole klíčových proměnných při testování hypotéz ukazuje na výzkumu F. L. Strodbecka o vztazích v manželství. Zároveň na této proceduře ilustruje využití logiky matematického modelu při zjišťování adekvátnosti empirických údajů ke konceptu modelu. Jako další typickou práci vybrala výzkum sebevraždy, provedený pod vedením P. Lazarsfelda, kterou rozebírá z hlediska statistické interakce proměnných (měření efektu jedné proměnné efektem dalších proměnných) a z hlediska analýzy poměru sil dvou proměnných k závislé proměnné. V této souvislosti je věnována úvaha o kombinaci empirické analýzy s matematickými metodami také Durkheimově *Sebevraždě*. Poslední ucelenou matematickou problematikou jsou metody post-analýzy jako prostředek k objevení latentních znaků kolektivního jednání. K tomu se váže speciální metoda odhalování rolí ve struktuře systému pomocí Guttmanova skalogramu. Příklady pro tuto oblast studia poskytli: S. A. Stouffer, J. Toby, U. G. Foa, M. W. Rileyová, R. Cohn, J. W. Riley a H. C. Selvin.

Metodologickou komplexnost empirického výzkumu dovršují vývojové studie desáté kapitoly knihy. Zkoumáním různých systémů v čase se zabývá práce W. F. Ogburna a D. S. Thomase o vlivu obchodních cyklů na společenské podmínky, P. F. Lazarsfelda

a R. K. Mertonu o přátelství jako společenském procesu, J. Colemanu o šíření novinek mezi lékaři a A. P. Harea o strojových simulacích interakcí v malých skupinách. Dověšením knihy z metodického hlediska a z hlediska pedagogické náročnosti je však poslední kapitola, jejímž úkolem je seznámení se speciální analýzou sociálních systémů, která je komplexním rozbohem všech vzájemných souvislostí charakteristik systému ve všech jeho rovinách. Čtenář je ke komplexnímu rozboru přiváděn postupně přes analýzu individuální, kontextuální, skupinovou a strukturální. Za nejúčinnější studijní příspěvek této závěrečné části knihy lze považovat postup charakterizování systému jako celku pomocí kolektivních měr kombinujících charakteristiky jeho částí.

Knihy M. Rileyové může aspirovat na úspěšné vyrovnání se s úkolem, který by chtěla plnit každá základní učebnice ve společenských vědách: vstřípit studentovi základní metody výzkumu, naučit ho orientaci mezi výzkumnými možnostmi a samostatnému přístupu k transformaci teoretických znalostí na bázi empirického zkoumání.

Alena Vodáková

Alain Touraine, Sociologie de l'action.
Paris-Seuil 1965, 506 s.

Alain Touraine¹ je sociolog průmyslu. V seznamu jeho prací (do roku 1966 zahrnuje tento seznam — vedle čtyř zcela samostatně zpracovaných knih — 62 položek) je většina textů věnována sociologickým aspektům průmyslové práce, vývoji dělnického vědomí, problémům industrializace, podnikové organizace atd. — velmi logicky však toto vědecké úsilí vyústilo v obecnou a ryze teoretickou koncepci *sociologie jednání*.

V Tourainově pojetí je sociologie jednání — či *akcionalismus* — jednou z obecných metod sociologie (jež sama je opět definována jako věda o sociálním jednání — akcionalismus tak nabývá svého širšího a užšího smyslu) vedle funkcionalismu a strukturalismu, přičemž historicky se vytváří nejpozději. Funkcionalismus se zabývá zkoumáním sociálních systémů a strukturalismus analyzuje symbolické systémy komunikace; úkolem akcionalismu pak je analýza samotných normativních orientací, kulturních hodnot, ve vztahu k nimž je sociální jednání definováno. Teprve vývojem industriální civilizace je rozrušeno tzv. konstitutivní vědomí, jehož výtvorem byly metasociální záruky sociálního řádu a jednání může být vysvětleno ze sebe samého — tedy bez hledání jeho významu mimo oblast sociálního (jak to činí naturalismus) či postulování smyslu a priori (idealismus). V tomto smyslu se tedy sociologie jednání zabývá společnostími ležícími na opačném pólu vývoje civilizace než strukturalismus, jenž je preferovanou metodou

¹ A. Touraine, nar. 1925, absolvent Ecole Normale Supérieure, po výzkumné práci v C. N. R. S. hostoval na univerzitách v Chilly, Sao Paolo a New Yorku (Columbia University). V současné době je ředitelem studií na Ecole Pratique des Hautes

Etudes, profesorem na Institut des Sciences Sociales du Travail a Institut des Hautes Etudes d'Amérique Latine. Je spoluzakladatelem a nyní i vydavatelem časopisu Sociologie du Travail.

výzkumu společnosti bez historie (tedy bez interiorizovaného vědomí vývoje), v podstatě společností statických, jimiž se zabývá etnologie. Vedeme-li dále tuto diachronickou část definice (historická fixace ovšem nikterak neruší paralelní užití všech tří metod na jediný typ civilizace, každý přístup je definován několikanásobně a — jak autor přiznává — definice nejsou vždy zcela symetrické), pak zatímco Parsonsův funkcionalismus analyzuje přechod od pre-sociálního jednání k sociálnímu, zabývá se Touraine přechodem od jednání sociálního k historickému, konstruuje jakousi „sociologii historie“ či, jak sám jinde říká, sociologii historicity.

Ústředním pojmem tohoto pojetí je *historický subjekt*, nástroj akcionalistické analýzy, ideální typ stricto sensu. (Právě v neuznání této ideálně typické povahy spočívá omyl základní námitky J. D. Reynauda a P. Bourdieu, kteří tvrdí, že Touraine vytváří novou filosofii dějin, že pouze laicizuje Hegelova ducha, že konstruuje objektivní jednání — viz polemickou stať obou autorů *Une sociologie de l'action est-elle possible?* v *Revue française de sociologie*, čís. 4 1966, str. 508—514.) Úhrnná definice tohoto pojmu není snadnou záležitostí: autor věnuje jeho vymezení desítky stránek. Zběžně řečeno, participace na historickém subjektu je možná tehdy, jestliže tvůrčí akt je tvorbou vývoje (tedy už v samé podstatě je historický) a aktér je subjektem této historicity, tj. vědomě organizuje svou tvorbu a kontroluje její výsledky. „Nikoli již tedy vně člověka, nýbrž právě v jeho jednání je uchopen historický subjekt a dialektika tohoto historického subjektu je dialektikou tvorby a kontroly. Právě v tvorbě, ve výrobě se člověk chápe jako historický subjekt, jehož požadavkem je kontrola vlastních výtvorů na všech stupních“ (str. 142). Ovšem historický subjekt nemůže být ztotožněn s žádným konkrétním, individuálním či kolektivním aktérem — Touraine v průběhu celé knihy neustává zdůrazňovat kvalitativní přerýv mezi prostředky deskripce a explikace. (V odpovědi na zmíněnou kritickou stať hovoří např. o „kouzlu konkrétního“, které na dlouhou dobu opanovalo sociologii — viz *Revue française de sociologie*, cit. č. str. 527). O vztahu mezi konkrétním sociálním jednáním a jeho výkladem hovoří v pojmech významové participace („Historický subjekt je... interpretace celku historické situace, význam nějaké kolektivní zkušenosti,... způsob definování a organizace pole definovaného prací...“ str. 39) nebo — při analýze tzv. personálního subjektu — v pojmech stupňů projekce.

Historický subjekt je tak výkladovým principem, jehož vlastním obsahem je analýza práce. Už sama práce v sobě obsahuje základní charakteristiky aktivity historického subjektu, totiž onu postulovanou jednotu tvorby a kontroly, je — v definování důvěrně známém — historickým jednáním par excellence: „...práce... není ani situace, ani intence, je to přirozená aktivita člověka,

jejímž prostřednictvím se nejen transformuje je materiální okolí skupiny či společnosti, nýbrž prostřednictvím níž také skupina či tato společnost definují situaci, uvědomují si sebe samy jako historické aktéry, tj. jako tvůrce určité změny“ (str. 38). Je možno namítnout, že Touraine si vytvořil pojem historického subjektu jen z důvodů spekulativních (ono stále zdůrazňované oprostění se od faktů). Jemu je však tento pojem určitou, autenticky sociologickou interpretací pojmu práce, totiž interpretací, jež dovoluje oprostit se nejen od vlivu sociologie hodnot, nýbrž i od každého vztážení sociálního jednání k faktické situaci, determinismu materiálních podmínek, stavu výrobních sil. Vše se odehrává výhradně v rámci sociálního, historický subjekt je definován jako schopnost společnosti chápat své prostředí jako vlastní produkt, vlastní výtvar.

Toto důsledně „sociologické“ vymýcení jakéhokoli principu ne-sociálního, pohrouženost sociálního do sebe samého (jež patrně vedlo W. Ackermanna a S. Moskovického k označení Tourainovy koncepce jako existenciální sociologie — viz jejich recenzi v *Sociologie du Travail* č. 2/1966) vzbuzuje zcela pochopitelně velmi silné námitky (pro autorův velmi precizní způsob uvažování je velmi podivné, že např. bez hlubší analýzy delimitoval materiální podmínky atd. do oblasti ne-sociálního, na jiném místě však prohlašuje, že sociologie jednání je indiferentní k rozdílu základny a nadstavby), je však třeba stále věst v patrnosti, že akcionalismus považuje autor za jeden z přístupů, nikoli tedy za univerzální koncept sociologie, že preference tohoto přístupu je historicky vymezena pro období vývoje industriální civilizace, kdy padá řada materiálních a technických bariér, kdy se vytvářejí nové formy vzácnosti (v samé oblasti sociálního, ve sféře kultury) atd., a že zde nejde o postižení vlastního historického vývoje, nýbrž o jeho sociologii, o analýzu kolektivní zkušenosti tvoření, prospektivního prvku sociálního jednání. Akcionalismus také není transhistorickou vědou, je aplikovatelný především na společnost *prométeovského typu*. Toto vztážení považují — především pro hodnocení tendencí, které se objevují v renesančním stadiu naší sociologie — za velmi zajímavé a velmi důležité. „Liberální jsou ty společnosti, v nichž ekonomická expanze — je-li možno říci — představuje organizaci sociálních sil požadujících kontrolu. Sociální stratifikace a mobilita jsou v tomto typu společnosti pojmy důležitějšími než pojmy třídy nebo hnutí. Funkcionalistická analýza pomáhá těmto společnostem k vlastnímu pochopení. Jestliže se však naopak ekonomický vývoj projevuje jako vůle ke změně a překonání sociálních a kulturních překážek (jejichž postupného zmizení je možno vyčkat), pak je přirozené, že se sociální myšlení přibližuje akcionalistické sociologii“ (str. 96).

Analýze předpokladů (jde o kritiku iluzi konkrétní, Weberovy koncepce sociálního jednání a sociologického naturalismu expli-

cite, Parsonsovy teorie jednání a „technologické“ verze marxismu implicitě) vytváření místa akcionalismu vedle teorie sociálního systému a významové struktury a pozitivnímu koncipování jeho základního explikativního principu, kterým je historický subjekt, je věnována převážná část prvních dvou partií knihy (v kapitolách: *Objevení subjektu; Téma, postupy a úroveň sociologické analýzy; Principy analýzy*). Aplikace tohoto principu — např. typologie patologických forem systémů jednání, typologie zdrojů odcizení v industriální civilizaci (technicistické, byrokratické a politické ideologie, kterým odpovídají profesionální, společenstevní a liberální utopie) — jsou zde spíše na ukázkou. Avšak poslední kapitola těchto partií, jež je věnována *organizacím*, je již přechodem k další části práce, v níž už jde o akcionalistické interpretace jednotlivých dílčích témat a okruhů, jež pro tuto analýzu vyplývají z vývoje industriální civilizace.

Zkoumáme-li organizace („Každá organizace může být uvažována jako *uskutečnění nějakého rozhodnutí*...“, str. 184), pak se dostáváme ke konkrétní aplikaci historického subjektu, k formování personálního subjektu (prostřednictvím osobního projektu) a jeho přechodu k subjektu kolektivnímu. V protikladu k tradičním společnostem participuje — díky organizaci — individuum na historickém subjektu přímo, v kolektivní práci (dříve byla tato participace projekcí vně sebe sama, vstříc nějakému principu „svatého“), avšak jeho zkušenost z účasti na historickém subjektu je naproti tomu zprostředkována, i samo odcizení se depersonalizuje (v tradičních společnostech mohl mít jednotlivec osobní zkušenost z historického subjektu právě proto, že tento subjekt byl projektován mimo společnost). Optimismus bezprostřednosti vztahu člověka-tvůrce, který Touraine spojuje se vznikem a vývojem industriální civilizace, se tak zdá mít svou dialektiku: oč více tvůrce, o to méně člověk (tento optimismus je ostatně vhodnou kontrapozicí k pesimistickým vizím koncepcí masové kultury a masové společnosti). Nاپojení zkoumání o organizaci, tedy tradiční oblasti funkcionalismu (od něhož se ale Touraine příliš radikálně nedistancuje, když zkoumá typy rovnováh a nerovnováh organizací, na analýzu historického jednání vzbuzuje velmi mnoho úvah a problémů — tato primární sféra konkretizace základního principu se ještě nezdá být „vlastním živlem“ historického subjektu. Snad právě toto vědomí vedlo autora k zařazení kapitoly o organizacích do partií, které spíše postulují principy akcionalismu, než dokazují jeho aplikabilitu.

Třetí velká partie knihy zpracovává pod souhrnným názvem *Zrození industriální civilizace* (Touraine důsledně rozlišuje spíše explikativní pojem industriální civilizace a spíše deskriptivní pojem industriální společnost) některé problémy, kterými se autor již dříve podrobněji zabýval ve svých výzkumech a pracích (jde především o knihy *L'évolution du travail ouvrier aux Usines*

Renault, Paris C. N. R. S. 1959, *La Conscience ouvrière*, Paris-Seuil 1964). Zde jsou ovšem výsledky položeny do nové optiky.

V první kapitole se zabývá *vývojem průmyslové práce* (od profesionálního k technickému systému) a *vývojem dělnického vědomí* (jednotlivé fáze zde představují: *staré dělnické vědomí*, vědomí profesionální třídy, vědomí sociální třídy, *nové dělnické vědomí*). Následující kapitola je věnována *politickému systému*. Autor zavádí pojem *společnostního státu* — z rostoucí politizace veřejného mínění a sociálního hnutí na jedné straně a stále silnějšího vlivu státu na život společnosti na straně druhé vyplývá, že mizí onen starý rozdíl mezi státem a občanskou společností: sociální hnutí se stále více politizují a stát zasahuje stále hlouběji, zabírá stále šířeji, jeho moc se totalizuje. Touraine se zde podrobněji zabývá mechanismy politického odcizení a načrtává brilantní typologii (a pochopitelně i patologii) politických systémů.

Domnívám se, že sám pojem historického subjektu byl modelován na základě analýzy *dělnického hnutí*. Touraine věnuje tomuto problému obsáhlou kapitolu, v níž zkoumá *mechanismy formování* tohoto typu sociálního hnutí — permanentní reciproční pohyby mezi individuem a historickým subjektem prostřednictvím industriálních vztahů, přechod od požadavků, od nespokojenosti, k vlastnímu historickému jednání. Předkládá rovněž zajímavou typologii situací odborového hnutí v kapitalistických zemích, jež vychází z umístění v poli definovaném dvěma osami:

Avšak i v této analýze se prokazuje transhistorický relativismus sociologie jednání — dělnické hnutí není spjato s žádným sociálním systémem, jeho vývoj závisí především na vývoji dělnického vědomí. Právě zkoumáním stavů tohoto vědomí (zdůrazňují: v akcionalistické optice) se dobíráme autentického významu určitého sociálního jednání: „Sociální jednání není odrazem nějaké situace, jež by v sobě obsahovala přirozenou logiku; musí být pochopeno samo v sobě, jako se o to snaží strukturalistická a funkcionalistická bádání“ (str. 408). Tato interpretace má ještě další význam: „... jestliže se snažíme pochopit dělnické hnutí nejen jako odpověď kapitalismu, nýbrž jako přímou či nepřímou kolektivní orientaci směřující k ekonomickému rozvoji a sociální demokracii, připravujeme si také půdu k pochopení nacionalismů, které spadají do předchozí fáze ekonomického vývoje, i nových hnutí, která vyplynou ze systémů historického jednání budoucnosti“ (str. 409). Je škoda, že autor knihy alespoň nenačrtl některé prvky těchto systémů — v některých svých článcích a přednáškách hovoří o významu universit v sociálních procesech, kam